

PRL w literaturze i literatura w PRL-u

Chrobak, M. (2019). *Bohater literatury dziecięcej i młodzieżowej z okresu PRL-u. Między kreacją a recepcją*. WN UP.

Abstrakt:

Tematem artykułu recenzyjnego jest monografia *Bohater literatury dziecięcej i młodzieżowej z okresu PRL-u. Między kreacją a recepcją* autorstwa Małgorzaty Chrobak (2019). W artykule zostały poddane analizie poszczególne rozdziały monografii, w których Chrobak omawia problematykę percepcji PRL-u we współczesnej literaturze dla młodych czytelników, kulturę czytelniczą młodzieży w okresie Polski Ludowej oraz – na licznych przykładach – ukazuje bohaterów powieści dla dzieci i młodzieży wydanych w latach 1956–1989, najwięcej uwagi poświęcając zagadnieniom inicjacji. Zdaniem autorki artykułu, monografia uzupełnia stan badań nad twórczością lat PRL-u oraz jego obrazem w literaturze współczesnej.

Słowa kluczowe:

bohater literacki, inicjacja, Małgorzata Chrobak, literatura dla dzieci i młodzieży, Polska Rzeczpospolita Ludowa

The Polish People's Republic in Literature and Literature in the Polish People's Republic

Chrobak, M. (2019). *Bohater literatury dziecięcej i młodzieżowej z okresu PRL-u. Między kreacją a recepcją*. WN UP.

Abstract:

The subject of the review article is a scholarly monograph *Bohater literatury dziecięcej i młodzieżowej z okresu PRL-u. Między kreacją a recepcją* [The Protagonist of Children's and Young Adult Literature from the Period of the Polish People's Republic: Between Creation and Reception] by Małgorzata Chrobak (2019). The

* Anna Babula – mgr, pracuje w Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy – Bibliotece Głównej Województwa Mazowieckiego. Jej zainteresowania obejmują historię oraz teorię literatury dziecięcej. Kontakt: anna.babula@365.koszykowa.pl.

article analyses the chapters of the monograph in which Chrobak elaborates on the subject of perception of the PRL reality in contemporary literature for young readers, the reading culture in the PRL, and – on numerous examples – depicts protagonists in novels for children and young adults written between 1956 and 1989, emphasising the issue of initiation. According to the author of the article, the monograph complements the state of research on the literary work in the PRL period and the PRL reality in the contemporary literature.

Key words:

literary protagonist, initiation, Małgorzata Chrobak, children's and young adult literature, Polish People's Republic

Celem rozprawy *Bohater literatury dziecięcej i młodzieżowej z okresu PRL-u. Między kreacją a recepcją* Małgorzaty Chrobak (2019) jest próba monograficznego ukazania portretu młodego bohatera w wybranych książkach dla dzieci i młodzieży wydanych w latach 1956–1989, a przede wszystkim tych jego aspektów, które odzwierciedlają przemiany społeczno-obyczajowe w Polsce drugiej połowy XX wieku. Autorka przybliży postaci utrwalone w potocznej pamięci jako „bohaterowie tamtych czasów” (s. 23). Przygląda się ich codzienności, analizuje „mowę stroju”, przestrzeń domową, lokalną i szkolną, nudę i „nicnierobienie”. Dużo uwagi poświęca zagadnieniom inicjacji, tajnym związkom, pierwszej miłości, konfliktom międzypokoleniowym oraz inności i obcości.

Monografia składa się z *Wprowadzenia*, czterech rozdziałów – każdy z nich obejmuje mniejsze jednostki poświęcone innemu zagadnieniu – oraz *Zakończenia*. Mimo że we *Wprowadzeniu* badaczka zaznacza, że przedmiotem jej zainteresowania będzie proza wydana w latach Polski Ludowej, pierwszy rozdział, zatytułowany *(Nie)pamięć PRL-u. Między egzotyzacją a sitcomizacją*, dotyczy problematyki PRL-u we współczesnej literaturze dziecięcej i młodzieżowej. Chrobak wyróżnia w niej dwa nurty: sentymentalny i rozrachunkowy. Omawia książki o charakterze autobiograficznym (seria *Kiedy byłem mały / Kiedy byłam mała* Grzegorza Kasdepkego i Anny Onichimowskiej – 2009, Michała Rusinka i Joanny Olech – 2010; *Warszawa* – literacko-fotograficzny projekt Grażki Lange i znanych warszawiaków – 2015; *Krasnale i olbrzymy* Joanny Papużyńskiej – 2015; *Zielone pomarańcze, czyli PRL dla dzieci* Anety Górnickiej-Boratyńskiej – 2011; *Banany z cukru pudru* Barbary Caillot Dubus i Aleksandry Karkowskiej – 2015) oraz literaturę beletrystyczną odwołującą się do wspomnień autorów (książki: *Kaktus na parapacie* Magdaleny Zarębskiej – 2011; *Dziewczynka ze złotym zębem* Andrzeja Marka Grabowskiego – 2016;

Jego wysokość Longin oraz *Longin. Tu byłem* Marcina Prokopa – 2014 i 2015). Polska Ludowa – która przypadła na lata dzieciństwa i młodości pisarzy (a te zazwyczaj kojarzą się z najszczęśliwszym okresem życia) – została ukazana w nich jako odległa, trochę dziwna, lecz niepozbawiona uroku kraina. Choć w przywołanych tytułach nie brakuje wspomnień biedy i opresyjności systemu, to wątki ideologiczne schodzą na drugi plan.

Bardziej krytyczny obraz rzeczywistości PRL-u można odnaleźć w powieściach dla starszej młodzieży (*Denim blue* Katarzyny Ryrych – 2015; *Teatr niewidzialnych dzieci* Marcina Szczygielskiego – 2016; *Skutki uboczne eliksiru miłości Doroty Combrzyńskiej-Nogali* – 2017; *Biały teatr panny Nehemias* Zuzanny Orlińskiej – 2017). Zgodnie z konwencją prozy historycznej przywołują one konkretne postacie i wydarzenia (np. demonstracje, strajki robotnicze, stan wojenny), w których bohaterowie biorą czynny udział. Do nurtu krytycznego autorka zalicza też serię biograficzno-historycznych komiksów *Marzi* Marzeny Sowy (pierwszy tom ukazał się w Polsce w 2007 roku) oraz teksty popularnonaukowe (*Solidarność 1980–1986. Krótka historia dla dzieci* Szymona Sławińskiego – 2014; *Mała książka o pewnej kurtynie, czekoladzie i wolności* Michała Rusinka – 2014; komiks 88/89 Michała Rzecznika i Przemka Surmy – 2014), będące pokłosiem ruchu lustracyjnego.

W dalszych częściach rozdziału Chrobak (2019) koncentruje się na do-
brach materialnych pojawiających się w książkach o czasach PRL-u – zarówno tych dostępnych na rodzimym rynku, jak i przywożonych z zagranicy: cytrusach, prawdziwej czekoladzie, zabawkach (lalki Barbie) czy ubraniach (lewisy). Składają się one na wizerunek bytowania przeciętnych polskich rodzin w tamtym okresie. Z książek wyłania się „obraz dzieciństwa trudnego, ubo-
giego, niemniej jednak szczęśliwego, które obfitowało w spontaniczne zabawy, przynoszące radość igraszki...” (s. 50). Przedmiotem rozważań autorki jest też najbliższe otoczenie młodocianego bohatera: mieszkanie, podwórko, ulice, lokalne sklepiki, park, miasto. „Małą ojczyznę” – okolice ulicy Marszałkowskiej w Warszawie – i przemiany, jakie w niej zachodzą w latach powojennych, badaczka omawia na przykładzie autobiografii Papuzińskiej *Krasnale i olbrzymy*. Na warszawską ulicę Wawelską, do Białegostoku, Krakowa, Zakopanego i Otwocka przenoszą czytelnika autorzy książek *Kiedy byłem mały / Kiedy by-
łam mała* – Kasdepke, Onichimowska, Rusinek i Olech. Przestrzeń młodych lat obejmuje też najbliższą rodzinę, szkolnych kolegów, domowe sprzęty, smaki i zapachy – wszystko, co składa się na wspomnienie dzieciństwa.

W podrozdziale *Egzotyczny świat* Chrobak (2019) zwraca uwagę na po-
sługiwanie się przez autorów opozycją: „wtedy” i „teraz”, dzięki której uwypu-
klają oni „różnice w standardach życia, mentalności, przede wszystkim jednak

podkreślają istnienie ogromnej przepaści dzielącej dawną technikę od obecnej” (s. 60). Brak podstawowych dziś mediów i urządzeń, a także ówczesna rzeczywistość, której częścią były pochody pierwszomajowe, akademie szkolne ku czci wodzów rewolucji, jesienne wykopki czy kolekcjonowanie opakowań po zachodnich produktach, czynią z epoki PRL-u krainę dziwną, egzotyczną, ale też zgrzebną. Ową niezwykłość badaczka omawia przede wszystkim na przykładzie książki *Kaktus na parapecie* Zarębskiej. Odpowiedzią na szarość Polski Ludowej był zachwyty nad przedmiotami „zza żelaznej kurtyny” (bohater *Denim blue* Ryrych marzy o oryginalnych lewisach). Fascynacji towarami z Zachodu nie ulega Rusinek w *Kiedy byłem mały*, w ironiczny sposób traktując pomoc docierającą z zagranicy do „wychudzonej ojczyzny”. Autorka zwraca też uwagę na sitcomizację PRL-u w literaturze dziecięcej i młodzieżowej, co niesie ryzyko uproszczeń, banalizacji, a nawet idealizacji czasów powojennych. Dostrzega ją w książkach *Tajemnica człowieka z blizną* Pawła Beręsewicza (2010) i *Denim blue* Ryrych oraz dwutomowym cyklu Prokopa o Longinie. Ich autorzy posługują się ironią, komizmem, parodią i karykaturą. Przygody bohaterów powieści stają się okazją do pokazania satyrycznego obrazu polskich rodzin okresu Polski Ludowej, a lekki ton narracji sprawia, że PRL nie jest straszna – to „najweselszy barak w obozie socjalistycznym”.

Drugi rozdział monografii, zatytułowany *O literaturze dla młodzieży w Polsce Ludowej*, otwiera omówienie pojęć młodości i młodzieży z perspektywy psychologicznej i socjologicznej, poczynając od *Historii dzieciństwa* Philippe’a Ariès’a (1960/2010), poprzez ruch skautowski, aż do opracowań współczesnych. Autorka podkreśla znaczenie rozprawy *Młodość PRL. Portrety pokoleń w kontekście historii* Hanny Świdry-Ziemby (2010) jako nieocenionego źródła wiedzy o młodzieży czasów PRL-u. W dalszej części książki Chrobak analizuje kulturę literacką nastolatków w latach 1945–1989. Przygląda się wybranym aspektom społecznego obiegu książki dla uczniów starszych klas szkoły podstawowej, czyli tendencjom, modom, konkursom, plebiscytom, inicjatywom wydawniczym, a także obecności literatury w prasie, radiu i telewizji. Omawia wyniki badań (prowadzonych m.in. przez Irenę Lepalczyk, Jolantę Ługowską, Annę Przeclawską, Irenę Sochę) przedstawiające preferencje czytelnicze młodzieży. Na ich podstawie określa zainteresowania literackie, ulubionych pisarzy i tytuły, zarówno lektur szkolnych, jak i książek do swobodnego czytania. Dużo miejsca poświęca czasopismom dziecięcym i młodzieżowym (przede wszystkim *Filipince*, *Płomykowi* i *Światu Młodych*), które były źródłem wiedzy o nowościach wydawniczych. Starły się kształtować kulturę czytelniczą młodzieży, zamieszczając na swych łamach fragmenty książek, ogłaszając konkursy czytelnicze dla młodych adeptów pióra oraz plebiscyty na najpoczytniejsze

książki (Chrobak przytacza wyniki konkursu „Orle Pióro” rozpisane przez *Plomyczek*). Obraz kultury literackiej autorka uzupełnia prezentacją Instytutu Wydawniczego „Nasza Księgarnia”, którego rola nie ograniczała się do wydawania książek, lecz wiązała się z animacją życia kulturalnego. Omawia cykl wydawniczy *Klub 7 przygód*, będący jedną z wielu inicjatyw „Naszej Księgarni”. Seria, w której ukazało się ponad 150 tytułów, obejmowała ważniejsze utwory współczesne dla starszych dzieci, w tym książki przygodowo-detektywistyczne Adama Bahdaja, Zbigniewa Nienackiego czy Edmunda Niziurskiego.

Dalszą część wywodu w tym rozdziale badaczka poświęca radiu i telewizji. Oba media – zwłaszcza bardziej dostępne radio – towarzyszyły nastoletnim bohaterom powieści młodzieżowych (np. *Podróż za jeden uśmiech* Bahdaja – 1964; *Koniec wakacji* Janusza Domagalika – 1966). Jako przykład kulturotwórczej roli telewizji Chrobak podaje magazyn edukacyjny *Ekran z bratkiem* (1967–1977), w którego ramówce ważne miejsce zajmował program o książkach Hanny Bielawskiej. Autorka, podsumowując tę część monografii, stwierdza, że książka literacka cieszyła się ogromnym szacunkiem wśród młodych ludzi, a lektura była najbardziej preferowanym sposobem spędzania wolnego czasu. Rozdział drugi kończy omówienie zagadnień dotyczących twórczości dla młodszych odbiorców. Chrobak przywołuje poglądy badaczy literatury (m.in. Alicji Baluch, Jerzego Cieślakowskiego, Grzegorza Leszczyńskiego, Joanny Papuzińskiej, Haliny Skrobiszewskiej, Ryszarda Waksmanda) dotyczące płynności granic między piśmiennictwem „dla dzieci”, „dla młodzieży” i „młodych dorosłych”.

Trzeci, najdłuższy rozdział monografii – *Bohater literatury młodzieżowej w obliczu inicjacji* – autorka poświęca różnym formom wchodzenia młodego protagonisty powieści w dorosłość. Analizuje dylogię Bahdaja – *Telemach w dżinsach* (1979) i *Gdzie twój dom, Telamachu?* (1982) – będącą odpowiedzią na postulowaną przez krytyków literatury konieczność „stworzenia portretu indywidualnego bohatera u progu dojrzałości” (Chrobak, 2019, s. 142). Piętnastoletni Maciej Łańko swoim robotniczym pochodzeniem, potrzebą zdobywania wiedzy, dążeniem do awansu społecznego, inteligencją, powagą i uczciwością sprostał ich wymaganiom. Polski Telemach wędruje w poszukiwaniu ojca, a jego podróż sprzyja przemianie osobowości. Na proces przechodzenia Maćka z niewinności do dojrzałości wpływ mają nie tylko spotykane w drodze osoby, lecz także przyroda. Inicjacja bohatera dokonuje się w mazurskim lesie i w Bieszczadach, gdzie przeżywa „męską” przygodę.

Inne przywołane przez autorkę pozycje, w których zmagania z siłami przyrody stają się sprawdzianem dojrzałości nastoletnich bohaterów, to *Powódź* Jerzego Szczygła (1970) i *Junak* Janiny Barbary Górkiewiczowej (1972). W drugiej

przemianę klasowego niedojdy Antka Kapusty w męczyznę przyspiesza walka z żywiołem wody – „męskie rzemiosło” (Chrobak, 2019, s. 161), w które wtajemnicza Antka ojciec, uprzednio zabierając go spod władzy matki. Drugim kluczowym momentem w życiu chłopca jest nagła śmierć rodzica, będąca „symbolicznym uśmierceniem starego porządku oraz otwarciem kolejnej fazy «podróży» dorastającego Antka” (s. 162), który przejmując rolę gospodarza. Podobne okoliczności inicjacji przedstawił Szczygieł w powieści *Powódź*. Nastoletni chłopcy zapuszczają się w niebezpieczne rejony grożącej wylaniem Wisły, by podpatrzeć pracę saperów wysadzających lód na rzece. Powodujące nimi ciekawość i chęć niesienia pomocy w akcji przeciwpowodziowej sprawiają, że „[t]ytułowa powódź stała się [...] jedną z pierwszych prób męskości w życiu bohaterów” (s. 168).

O ile podstawowe znaczenie inicjacji – czyli przekroczenie progu dorosłości – odnosi się do wszystkich członków społeczności, o tyle inicjacji rozumianej jako wejście do tajemnego stowarzyszenia doświadczają tylko wybrani. Autorka analizuje to zjawisko w podrozdziale *W tajnym sprzysiężeniu*. Niejako wstępem do niego jest podrozdział „*Szanowna, wszechobecna Nuda*”. Antidotum na emocjonalną pustkę okazuje się woła przeżycia ekscytującej przygody połączona z równie silną wolą samodzielnego decydowania o zainteresowaniach i czasie wolnym od nauki. Taką możliwość dają tajne związki, zwane bandami, gangami lub sprzysiężeniami. Do band należą bohaterowie *Awantury w Niekłaju* i *Siódmego wtajemniczenia* Niziurskiego (1962 i 1969) czy *Stawiam na Tolka Banana* Bahdaja (1967). Przynależność do męskiego bractwa bywa zarówno pragnieniem, jak i przymusem – bez tego nie da się przetrwać w szkole i na podwórku. Jednak niezależnie od powodów kierujących Gustawem Cykorzem, Światkiem Dauerem i Julkiem Seratowiczem wszyscy chcą doświadczyć przyjaźni z rówieśnikami i wspólnie przeżyć wielką przygodę. Jak konstatuje badaczka: „W przypadku nastolatków akces do wspólnoty sygnalizuje dorastanie, bo oznacza «wyjście z domu», uwolnienie się spod kurateli rodziców. Bycie w «bratnim związku» sprzyja swobodzie myślenia i działania” (Chrobak, 2019, s. 174).

Inicjacji rozumianej jako wejście do grupy towarzyszy obrzęd (gesty i tekst przysięgi) polegający na wtajemniczeniu nowego członka w kulturowane przez nią wartości. Nowicjusz wstępujący do męskiej bandy musi przejść duchową przemianę: pożegnać się z dotychczasowym życiem mięczaka czy mamin synka i stać się jednym z łobuziaków. Jako przykłady obrzędów inicjacyjnych Chrobak podaje sceny wstępowania do wspólnoty przez Julka Seratowicza ze *Stawiam na Tolka Banana* oraz Gustawa Cykorza z *Siódmego wtajemniczenia*. Autorka dużo miejsca poświęca wodzowi tajnej grupy i jego sprawności fizycznej, dającej mu przewagę nad resztą bandy. Wschodnie sztuki walki opanowali Kryśia Cuchowska z *Kapelusza za sto tysięcy* Bahdaja (1966), Tolek Banan

oraz bohaterowie powieści Aleksandra Minkowskiego: Lutosław Regut z *Kośmicznego sekretu Lutego* (1967) i Majka z *Szaleństwa Majki Skowron* (1972). Umiejętności boksowania swoją pozycję w grupie zawdzięcza Adam Gajewski z książki *Związek Sprawiedliwych* Ryszarda Liskowackiego (1969). Chrobak (2019) podkreśla, że „[s]porty walki, szczególnie boks, w okresie «małej stabilizacji» potwierdzały z jednej strony męskość, z drugiej polskość” (s. 188). Ich popularność – jako sposobu wkupienia się w łaski grupy – wykpił Niziurski w książce *Równy chłopak i Rezus* (1964).

W podrozdziale *Być jak Tolek Banan* w męskim dotychczas gronie pojawia się dziewczyna – Karioka, szefująca podwórkowej bandzie. To druga obok Krysi Cuchowskiej, bohaterki *Kapelusza za sto tysięcy* Bahdaja, chłopaczara. Zdaniem autorki, „[o]bydwie kreacje postaci podlotków ujawniają typową dla peerelowskiej prozy młodzieżowej tendencję do mizoginistycznego ukazywania kobiecości, szczególnie zaś jej zewnętrznych przejawów” (Chrobak, 2019, s. 182). Karioka szybko traci przywództwo na rzecz Szymona Krusza, czyli Tolkana Banana, harcerskiego instruktora. Wraz z tą zmianą członkowie bandy przechodzą kolejną inicjację – przystępują do pożyteczniej pracy dla ogółu. Według badaczki ten pozytywistyczny model inicjacji, rozumiany jako bycie użytecznym, został wykorzystany i zniekształcony przez twórców socrealistycznej literatury dla młodzieży, którzy lansowali „wynaturzoną wersję dojrzewania młodych bohaterów w warunkach komunizmu...” (s. 193). W rezultacie walczący o samodzielność nastoletnikowie dorastali do uległości, przechodzili drogę „od awanturnika do harcerza”, jak np. Julek Seratowicz, który staje się wzorowym obywatelem Polski Ludowej.

W podrozdziale *Szaleństwa młodości (Koniec wakacji i Szaleństwo Majki Skowron)* autorka – na przykładzie dwóch wymienionych w tytule powieści Domagalika i Minkowskiego oraz *Jezióra osobliwości* Krystyny Siesickiej (1966) – analizuje serię „przeżyć inicjacyjnych”: problemy rodzinne, przyjaźń, pierwszą miłość i rozstanie. Nastoletni bohaterowie doświadczają kryzysu zaufania do rodziców. Będące ich udziałem kłopoty rodzinne sprawiają, że młodzi przekraczają próg bezpiecznego dzieciństwa. Zniszczenie gołębnika przez rozgoryczonego wizją rozvodu rodziców Jurka, bohatera *Końca wakacji*, inicjuje nowy etap w jego życiu, ale może być też rozumiane jako „młodzieńczy szal”. W kategoriach szaleństwa najbliższe otoczenie określa osobowość Majki Skowron, dziewczyny nieprzewidywalnej i zbuntowanej, ale też wrażliwej, inteligentnej i uczciwej. Na jej przykładzie „Minkowski uczy czytelnika świadomego i w miarę niezależnego sposobu myślenia, odpowiedzialności za każdą, nawet najdrobniejszą decyzję, postawy etycznej i antykonsumpcyjnej” (Chrobak, 2019, s. 207). Bohaterowie *Końca wakacji* i *Szaleństwa Majki Skowron*

doświadczają też pierwszego uczucia. Również tu – podobnie jak w przypadku dziewczyn-wodzów młodocianych band – autorka wspomina o mizoginistycznie nakreślonych postaciach bohaterek. Ela i Majka są bardziej doświadczone i odważniejsze obyczajowo od nieśmiałych chłopców. Pierwsze doświadczenia erotyczne to kolejna forma inicjacji – wstępu do świata dorosłych.

W ostatnim rozdziale monografii, zatytułowanym *Młodzieńczy bohater wobec rzeczywistości PRL-u*, przedmiotem badań Chrobak są różne aspekty dotyczące cielesności bohaterów (wygląd i ubiór) oraz ich najbliższego otoczenia (mieszkanie, dzielnica, boisko). Badaczka próbuje odpowiedzieć na pytanie, w jaki sposób wygląd postaci wiąże się jej tożsamością i funkcjonowaniem w życiu codziennym. Odwołuje się do twórczości Ireny Jurgielewiczowej, pisarki, która za pomocą gestów, mimiki i spojrzeń ukazuje złożoność ludzkich postaw i charakterów, a także różne reakcje na „obcość” drugiego człowieka. Sportretowani w powieściach *Ten obcy* (1961) i *Inna?* (1975) bohaterowie odbiegają od przeciętnych nastolatków. Ich odmienność dotyczy wyglądu: ciała i jego mowy, zwłaszcza twarzy, na której odbijają się emocje. W przypadku tytułowego protagonisty *Tego obcego*, czyli Zenka Wójcika, na plan pierwszy wysuwa się „nieufność spojrzenia” (Chrobak, 2019, s. 222). Sposób patrzenia ma podstawowe znaczenie w charakterystyce jego postaci i opisie relacji z otoczeniem. Danka, bohaterka powieści *Inna?*, gra rolę silnej dziewczyny, ale jej prawdziwa osobowość ujawnia się w niekontrolowanych gestach i naturalnym zachowaniu, gdy sądzi, że nikt jej nie widzi. Bohaterka tworzy fałszywą wizję siebie wobec innych dzieci – podobnie jak Zenek, który zachowuje się prawdziwie tylko w towarzystwie Uli.

W dalszej części rozdziału autorka poświęca uwagę tytułowym *Chłopcom z warszawskich ulic*. Są nimi bohaterowie powieści Adama Bahdaja i Hanny Ożogowskiej. W książce *Do przerwy 0:1* (1957) mieszkający w zrujnowanej kamienicy przy ulicy Górczewskiej Felek „Mandżaro”, Boguś „Perełka” i Maniuś „Paragon” czują silną więź z lokalną społecznością i miejscem zamieszkania, któremu daleko do wizji socjalistycznego miasta. W równie zniszczonej kamienicy, tym razem na Powiślu, mieszkają bohaterowie książki Ożogowskiej *Ucho od śledzia* (1964). W jedynym ocalałym z wojny mieszkaniu tłoczą się państwo Szafrancowie i ich sublokatorzy. Chociaż pochodzą z innych grup społecznych i inaczej reagują na zburzenie kamienicy, tworzą małą wspólnotę. Perypetie jednego z mieszkańców, nastoletniego Michała, pozwalają prześledzić proces wchodzenia w nową społeczność i dokonującą się pod wpływem jej członków pozytywną zmianę osobowości chłopaka.

Tematem ostatniej części tego rozdziału jest *Mowa stroju w prozie Adama Bahdaja*, przede wszystkim w powieści *Podróż za jeden uśmiech*. Według badaczki Bahdaj „należy do pisarzy wyjątkowo wyczulonych na estetyczną stronę

wyglądu swoich bohaterów, jego związek z ich statusem społecznym, symbolikę” (Chrobak, 2019, s. 234). Garderoba chłopców przemierzających autostopem Polskę jest elementem ich charakterystyki: wymuskany Duduś to maminsynek, wyluzowany Poldek – prawdziwy globtroter. W prozie Bahdaja pojawiają się też przedstawiciele młodzieżowych subkultur, które wyróżniają się określonym ubiorem, fryzurą i stylem bycia. Julek Wawrzusiak z *Do przerwy 0:1* to reprezentant bikiniarzy, utożsamianych – przez ówczesną propagandę i autora – ze światem przestępczym. Inne subkultury, takie jak przedstawieni w *Podróży za jeden uśmiech* „twistowcy” i „Meksykańczycy”, nie budzą negatywnych skojarzeń. Zarówno w tej książce, jak i w *Telemachu w dzinsach* Bahdaj daje też przegląd barwnej „mody autostopowej”.

W *Zakończeniu* Chrobak przytacza wypowiedź Krystyny Heskiej-Kwaśniewicz i Katarzyny Tałuc (2013), redaktorek *Literatury dla dzieci i młodzieży (1945–1989)*: „Literatura Polski Ludowej, która powstawała w latach 1945–1989, oddaliła się prawie w całości od współczesnych czytelników o tysiące lat świetlnych. Większość napisanych wtedy książek wydaje się już dzisiaj papierowa, martwa i czytelniczo nieatrakcyjna” (s. 241). Bohaterowie powieści dziecięcych i młodzieżowych doby PRL-u żyją w pamięci rodziców i dziadków, lecz nie znajdują zainteresowania u dzieci i wnuków, zaś współczesna literatura podejmująca temat Polski Ludowej w większości utrwała stereotypowe wyobrażenia państwa biedy i szarzyzny.

Monografia Chrobak stanowi wartościowe źródło wiedzy o literaturze dla młodych czytelników powstałej w latach Polski Ludowej. Jest wnikliwą, popartą licznymi przykładami analizą zagadnień dotychczas traktowanych z mniejszą dociekliwością. Uzupełnia stan badań nad twórczością lat PRL-u i z pewnością zainteresuje badaczy zarówno literatury dziecięcej i młodzieżowej, jak i piśmiennictwa okresu Polski Ludowej. Głównemu wątkowi monografii towarzyszą liczne nawiązania do źródeł z zakresu pedagogiki, psychologii i literaturoznawstwa. Autorka obszernie przywołuje też poglądy twórców, zarówno polskich, jak i obcych, co wzbogaca monografię i umożliwia czytelnikowi pogłębienie wiedzy. Można jedynie żałować, że przedmiotem swoich rozważań Chrobak uczyniła w większości książki przygodowe, detektywistyczne, z chłopięcym bohaterem (zwłaszcza powieści Bahdaja i Niziurskiego), a jedynie w kilku miejscach wspomniała o prozie dla dziewcząt. Zastanawia też struktura monografii, czyli umieszczenie rozdziału poświęconego literaturze powstałej w ostatnich latach, a traktującej o PRL-u, jako pierwszego. Może lepszym rozwiązaniem byłoby umieszczenie go na końcu jako podsumowanie rozważań.

Bibliografia

- Ariès, P. (2010). *Historia dzieciństwa. Dziecko i rodzina w czasach ancien régime'u* (M. Ochab, tłum.). Aletheia. (wyd. oryg. 1960).
- Chrobak, M. (2019). *Bohater literatury dziecięcej i młodzieżowej z okresu PRL-u. Między kreacją a recepcją*. WN UP.
- Świda-Ziemba, H. (2010). *Młodzież PRL. Portrety pokoleń w kontekście historii*. Wydawnictwo Literackie.
- Heska-Kwaśniewicz, K., Tałuc, K. (2013). Wstęp. W: K. Heska-Kwaśniewicz, K. Tałuc (red.), *Literatura dla dzieci i młodzieży (1945–1989). Tom 3* (s. 7–13). Wydawnictwo UŚ.